

*Mikor a hit minden harcát feladtam,
a tudásból új föld feszült alattam.*

*Most már tudom, ha az éhségetek
tul nagyra nőne, hitet tálnának.
Ti mind, kik hisztek, meneküljétek
e hittől, mely a hívőre támad!*

*Ne higgyetek csodákban, nézzetek föl
és keljétek föl, hívők, térdetekről!*

EGYSÉGES-E A TRANSZILVÁNIAI ZSIDÓSÁG ?

(*Megjegyzések a transzilvániai zsidóság tipológiájához*)

Írta: CSEHI GYULA

Heine, egy dühös pillanatában, népmumiának nevezte a zsidóságot, mert érzése szerint ifjúkorának hitsorsosai és dicsőségének hű virrasztói, az európai zsidók évezredek vándorlásaik folyamán nem népiségüket mentették meg létükkel együtt, hanem csak bebalzsamozott hulláját annak; úgy tűnik, hogy ezt a „boutade“-ot a tudományos kutatás is igazolja s azt, aki lefejtí erről a népmumiáról a hagyomány és az előítéletek védő s rejtő szalagait, alig éri meglepetés: pergamentbőrrel borított csontvázat pillant meg s nem csupán dermedt álomba merült élő testet. Ha valaki előítéletek nélkül közeledik a zsidókhoz s nem a „zsidó“ elvont fogalmát akarja úgy ahogy rákényszeríteni a valóságra, hanem emberi valóságukban, egyéni s közös megnyilvánulásaikban vizsgálja őket, kénytelen a környező népek nyelvi és művelődésbeli alkatából, szokásaiból, hagyományaiból, hibáiból és erényeiből összeállítani pallettájának színeit s az arcképhez, melyet így alkot a faji s történelmi zsidóság, csak árnyalatokat, gyakran már csupán elmosódó foltokat ad, viszont igaz, hogy többnyire neki kell tulajdonítani a portré rembrandti tónusát s nem ritkán exotikusan ható vonásait.

A zsidóságról olyan szenvedélyes meggyőződéssel beszélnek zsidók és nem-zsidók egyaránt, mint egységről, hogy végül is paradoxonszerűen hat a könnyen ellenőrizhető tapasztalati tény hangoztatni, hogy ezt az elnevezést nemcsak országokként, hanem országrészenként s városokként is egészen különböző emberek és embercsoportok viselik. Így az ardeali zsidóságot, amely viszonylag kicsiny és összefüggő területen él s alig számol két százezer lelket, legalább három olyan csoportra oszthatjuk, melyeket lényeges különbségek választanak el, ami nyelvüket, művelődésbeli állapotukat illeti és amelyek egymással szembeni kizárólagos felfogása hiven tükrözi a tényleges ellentéteket. A mostani helyzetet, természetesen, csak néhány évtizedre visszanyulva magyarázhatjuk meg, hiszen ahhoz, hogy valamely mozgást pontosan lemérhessünk s jelentőségében felfoghassunk, nemcsak sebességét és irányát, de kiindulási pontját is ismernünk kell.

Az erdélyi zsidóság a 19. század közepe táján lépett ki kényszerű elszigeteltségéből. Jelentős része lelkesen magáévá tette az egyenjogosítást adta összes szabadságokat és jogokat: készségesen megtagadta a zsidó elkülönülés szigorú óreit: a merev vallási szabályokat. Ez a réteg nyelvben, művelődésben, ésjárásban magyarrá lett s a gazdasági életben köz-

igazgatásban, szellemi mozgalmakban jelentős szerepet kapott. Ennél a szinte teljesen asszimilált csoportnál számosabb az orthodoxia, amely átmenet a gettó és a modern világ, a gettó-zsidó és a zsidó vallású polgár között. Az „igazhitű“ zsidó a kényelmet és üzleti tevékenységet egyaránt akadályozó vallási előírásokhoz felfoghatatlan konoksággal ragaszkodik. Ezek a szabályok a „kaszt géniuszának“ szolgálatában öntudatlanul is a szerepét vesztett kaszt életét, fennmaradását biztosítják. Az orthodox zsidó számára a templomjárás, napjában kétszer, a rituális élet ezer megszorításának, ezer tilalmának, ezer esztekének látványos szokásának tiszteletbentartása nemcsak vallási cselekedet, hanem valamely csoporthoz, mondhatnók néphez való hozzátartozás bizonyítása. Nehéz feladat ennek a rétegnek művelődésbeli állapotát, lelki alkátát bemutatni. A „neológ“ zsidó számára a zsidóság csupán vallás, igen gyakran még csak az sem, hanem csak elmosódó emlék, a lelki tehetetlenség jelensége, az orthodox zsidó viszont megtart valamit középkori elődjének védekező elzárkózottságából. A középkor különben is nemzetietlen, tehát nemzetközi szellemében, a zsidó kaszthoz való tartozás természetesen életformát adott a föld bármelyik pontján. Innen származik, hogy míg az asszimiláns zsidót, ha alkalmazkodása őszinte, valóban asszimiláció s nem csupán mimikri, a nemzettest felveszi és magához hasonítja, mindaddig, amíg beteggé nem tették a válságok fertőző anyagai, addig az orthodox zsidó számára maguk a vallásos életformái jelentenek valamilyen elkorcsosult nemzetiséget, amely a terület s a közös nyelvben élő kultúra híján határozottan középkori mezben: a vallás és a dogma, a hit és a rituálé mezében jelenik meg.

A háború előtti idők a zsidókkal szemben majdnem következetesen szabadelvű rendje állandó elvi engedményekre kényszerítette a szívesen védekező orthodoxiát, amely a szabadság napjának tüzeiben egyre-másra vetkőzött ki a középkor szelei által megtépdesett, de el nem szakított ruháiból, hogy a kaftán helyett előbb ferencjósokát, majd divatos gúnyát s díszmagyart öltön. Az orthodox zsidó elmagyarosodása is megkezdődött, főként a nyelvében, de az asszimiláció magasabb formáigáig sohasem jutott el. A háború előtti Erdély zsidóságának harmadik, számban-súlyban egyaránt kicsiny csoportja: a *chaszidok* Lengyelországból származó misztikus szektája csak a legutóbbi két évtizedben vergődött ijesztő jelentőségre.

Ez a beosztás, mondanunk sem kell, nem merev. A neológiát tömegesen hagyták ott azok a rétegek, amelyek, Hatvany Lajos szavával, frakkot öltöttek, amikor a bálba mentek, vagyis kikeresztelkedtek. Az orthodoxia tömegesen vesztette el művelődő és gazdagodó hivatást az újítók javára, a hagyományos zsidóság ritkuló sorait pedig újból és újból felfrissítette az asszimiláció szempontjából csak második nemzedékétől kezdve számbajövő galíciai bevándorlás. A háború utáni időkben a zsidóságot nemzeti kisebbségnek nyilvánították s a nemzetiségi hovatartozandóság ismérveül nem a nyelvet, nem is az érzést, hanem a faji származást tették meg. Így lett máról holnapra, az addig „izraelita vallásu magyarnak“ titulált magyar állampolgárból zsidó nemzetiségű román alattvaló. Ez a változás a zsidóság addigi tudatos sokrétűsége felett, melyet nem szüntetett meg, olyan egységet teremtett, amely lelkileg mindmáig sem alakult ki.

A zsidóság három csoportja különbözőképpen alkalmazkodott az új helyzethez, melynek már nem tényezője, hanem csupán bábja. A legérdekesebb és legváratlanabb a polgárosult zsidók viselkedése. Micsém természetesebb annál, hogy az addig is alig vagy egyáltalán nem asszimi-

lált rétegek még inkább zsidóságukhoz menekültek, amely újból ugy társadalmi, mint nemzeti — hiányosan és elkorcsosultan nemzeti — életformájukká lett. De a polgárosult zsidóság zöme is hűtlen lett isteneihez. A Hadur helyett nem kezdte mindjárt imádni a római sást, Jehovához sem tért meg azonnal, de eszébe jutott az a föld, melyet Jehova valaha őseinek ígért: az asszimiláns zsidók jórészből Erdélyben egyszerre cionista lett, holott Magyarországon a cionizmus megmaradt annak a jelentéktelen szektának, ami a háború előtt volt. A cionizmus így a polgárosult ardeali zsidó transzilvanizmusa lett: előbb a megváltás reménye, azután a helyzet indokolása s végül már csupán kibúvó a valósággal, a szomorú vagy akár kétségbeejtő valósággal való szembe fordulás elől.

A polgárosult zsidóság mezei hadai tehát a cionistákat követték, ez korántsem jelenti azt, hogy az erdélyi zsidóság egysége cionista vezetés alatt megszülethetett volna. Az asszimilált zsidók egy, eleinte elég számos része, kitartott régi hite mellett s annak megfelelően a magyar élet keretei között maradt és ottan igyekezett munkaterületet találni. A hagyományhű zsidók tábora éppen ilyen kevésbé tömörült egy zászló alá. Az orthodoxia még a háború előtti „neológok“-nál is veszélyesebb ellenféllel találta magát szemben, amely saját fegyvereivel támadja s nem szökevényeket csábit magához, hanem magát a várat ostromolja. Valóban, a cionista nemzeti misztika terjedésénél sokkal aggasztóbb jelenség a chaszid szekta térhódítása és szaporodása. Erdély nyugati határán, Sigheten, Satumaren, Oradeán, de a Banatban és a belső városokban s falvakban is mind nagyobb számban merülnek fel ezek az emberek, akik úgy néznek ki, mintha valamelyik középkori krónika lapjairól keltek volna életre. Ünnepeken tömegesen lepik el a „zsidónegyed“ uccáit hosszúszakállas, selyemkaftánt, térdnadrágot, csattos topánkát, fehér harisnyát, hernyókalapot viselő férfiak, akik göndörtincses gyermekeket vezetnek kéznél fogva, modern, divatos ruhákba öltözött, de vendéghaját vagy fekete selyemkendőt viselő asszonyok kísérik őket, illő távolságban maradva tőlük, ahogy azt a sémi törzsek náluk és a beduinoknál még ma is érvényben levő törvénye előírja. Látszik rajtuk, hogy milyen hidegen hagyja őket a környező világ idegenkedése. A polgárosult zsidó számára már pusztán létük éppen olyan megoldhatatlan rejtvény, mint a keresztény szemlélő számára. Polgárosult „fajtársaikat“ ők éppen olyan idegennek tekintik, mint a nemzsidókat. Jellegetesen középkori emberek. Mereven elzárkóznak a kor szellemétől. Kitűnően ismerik a gazdasági élet minden csinját-binját, számos gyárukban a legmodernebb gépcsodák dübörögnek, üzleti utjaikra autón vagy akár repülőgépen mennek, de észjárásukban, „műveltségükben“ és tudásukban a kétezer év előtti talmudikus kultúra színvonalán maradtak, de még abból is kirekesztik a legalább akkori kor magaslatának megfelelő tudományos és racionális elemeket. Csak a dogmát tisztelik, csak a szigorú szabályt s a merev előírást, melyet misztikus rajongással, a tömegőrületig fokozódó extatikus táncokkal, karénaes imádságokkal fűszereznek. Számtalan klikkre, csoportra oszlanak, amelyek egy-egy hiresebb rabbi-dinasztia körül tömörülnek s egymás ellen szüntelen áskálódnak. Papjaik, a „csodarabbik“; a hívők vakon biznak bennük, minden ügyükben tanácsot kérnek tőlük s őszintén hiszik, hogy szükség esetén csodatevésre is képesek. Ezek a rabbik vakbuzgók, ki-méletlenek, türelmetlenek. Bűnnek tartják a „világi“ tudományok el-sajátítását, a kötelező elemi oktatásba, kibúvó híján csak beletörődnek, de mindent elkövetnek, hogy hívőik gyermekeit a középiskolák látogatá-

sától visszatartsák.

A chaszidok tervszerű hadjáratot folytatnak az orthodox hitközségek meghódítására, amely évekig tartó viszálykodásokban, hatósági közegek csillapító, békitő beavatkozását szükségessé tevő verekedésekben nyilvánul meg. Az orthodoxia, amely régebben a neológoknak volt kénytelen átengedni hívóinek leszakadó tömegeit, most a chaszidok támadásának pergőtüzébe került és felmorzsolódik. A félig asszimilált rétegek is bizonyos rokonszenvvel kísérik a misztikusok mozgalmait: életük extatikus formái, tömeges összetartozásuk nyilvánvalóan vigasztaló ereje s a folklór szempontjából feltétlenül érdekes szokásaik olyan nimbuszal veszik körül őket, amely eltakarja mozgalmuk veszélyes jellegét. Sikerüket ugyanazok az irracionális tényezők magyarázzák, mint a cionista szervezetek fejlődését s „propagandájuk“ átütő erejét még az is növeli, hogy nem riadnak vissza a megfélemlítéstől és az erőszakos eszközök alkalmazásától. Mindaz, ami szelktájuk és az orthodoxia között folyik a maradi zsidók az egyenjogusítás elfogadása ellen vezetett küzdelmeire emlékeztet, azzal a szomorú különbséggel, hogy ma nem a haladás, hanem a vakbuzgóság és a türelmetlenség bajnokai győznek.

A polgárosult zsidó is mindinkább a zsidó élet kereteiben kénytelen elhelyezkedni. A háború után felnövekedő új nemzedékek sajátos fejlődési formái meggyorsítják ezt a folyamatot, mivel a román iskolákban tanuló fiatal fiúk és leányok kizárólag zsidó, illetve cionista szervezetekbe iratkozhattak mindaddig, amíg az iskolai hatóságok az iskolán kívüli szervezkedést meg nem tiltották. A cionisták számos ilyen ifjusági szervezettel rendelkeznek, melyek utópista propagandájuk mellett kétségtelenül sokat tettek a zsidó ifjuság testi neveléséért és lelki nyomorának enyhítéséért.

A transzilvániai zsidóság nagy és mindmáig megemésztetlen élménye a romániai zsidósággal való együvékerülése. A magyar zsidónak a háború előtt csupán elméleti jellegű kapcsolatai voltak a határon túl élő hitsorsosaival: megvetette a lengyel zsidót, irigységgel vegyes büszkeséggel gondolt az előkelő rokonra: az angol és francia zsidóra, az amerikai nagybácsira s szivszorongva leste az orosz pogromokról szóló híreket. Itt Romániában most olyan országban él, ahol jelentékeny számú a zsidóság úgy az Ókirályságban, mint az ujonnan hódított területeken. A transzilvániai zsidóság, annak ellenére, hogy cionista része — különösen Bukovinában és Besszarábiában — azonnal elvbarátokra talált, hosszú ideig alig vett tudomást új osztályos társai felől. Egységes, az egész országot felölelő zsidó érdekképviselet még kritikus pillanatokban sem jött létre! az Ókirályságban zsidók az *Unione Evreilor Români* (Román zsidók szövetsége) vezetése alatt asszimiláns politikát folytattak, a beszarábiaiak és a bukovinaiak pedig vagy a zsidó népi kultúra és a jiddis nyelv mellett törtek lándzsát, vagy pedig cionisták voltak. Az új gazdasági vérkeringés, melynek szíve Bukarestben lüktet, számos transzilvániai zsidót vonzott a fővárosba. Külön hitközséget alakítottak ottan s nyelvileg sem alkalmazkodtak sem a románul, sem pedig a jiddisül beszélő nem-magyar hitsorsosaikhoz. Ehhez hasonló vándorlási folyamat a beszarábiai és bukovinai zsidók, főképpen számos szövömunkás letelepedése a transzilvániai városokban. Jiddis beszédükkel, hangosabb vérmérsékletű viselkedésükkel elütnek a transzilvániaiaktól s egyelőre — igen kezdetleges formában — a zsidó népi kultúrát hozzák magukkal.

Mind ezek a szociológiai csoportok a művelődés szempontjából is különböző fejlődési fokon állanak. A chaszid szekta és az orthodoxia

maradibb része mereven elutasítja a modern tudományt, irodalmat, művészetet, akár magyar, akár román, jiddis vagy éppen héber nyelven jelentkeztek. A vallási iskolák, amelyekbe a gyermekek négy-öt éves kortól kezdve járnak s melyeket, mint házasulandó fiatal emberek hagynak el, kizárólag a szentírás szövegeinek magyarázatára s később a Talmud könyveinek tanulmányozására szorítkoznak, ugyanazzal a módszerrel, mint amelyet ezelőtt kétezer évvel alkalmaztak. Ezerszámra nőnek fel Transzilvániában olyan fiatal zsidók, akik csak nagy titokban mernek kézbevenni profán tankönyvet vagy irodalmi munkát, mert ha rajtakapják őket, szigorú büntetés vár rájuk, s közel husz éves tanulmányuk után úgy hagyják el a talmudi főiskolát, hogy agyuk teli van éles okfejtésű vitákkal, jogi és teológiai elméletekkel a kétezerévelőtti zsidó világból, de sem korszerű elméleti ismeretekkel, sem szaktudással nem rendelkeznek. Több nyomda ontja a talmudikus és aggadikus irodalom termékeit, melyeket csak azért nem hasonlíthatunk össze az ókor és középkor hasonló szellemű irodalmi termékeivel, mert színvonaluk határozottan alacsonyabb, hiszen, amíg pl. Maimonidesz korának magaslatán állott s az ő *Fons vitae*-jén keresztül kaptak hírt a kolostori barátok az ógörög filozófia eredményeiről, addig a mostani rabbinusok nemcsak, hogy híret sem hallották Kantnak vagy Hegelnek, hanem még Plátónak vagy Arisztotelesznek sem.

Furcsa helyzetben vannak kulturális téren a zsidó nacionalizmus képviselői is. A nemzet fogalmának szinte egyetlen kritériumát sem találhatjuk meg sem a vezéreknél, sem követőiknél. Közös terület, közös kultúra híján még csak közös nyelvük sincsen. Még a türelmetlen cionisták is magyarul kénytelenek beszélni és írni, a magyar nyelvtől való elszakadást is magyarul hirdetik, a héber nyelvet is magyarul propagálják s azok az írók, akik itten cionista szándékkal írtak — természetesen magyarul — elszakadtak nemcsak a környező valóságtól, hanem még attól a humanista hittől is, amely pedig a transzilván városirodalmának legértékesebb s minden bizonnyal legidőállóbb alkotó eleme.

Világos, hogy ilyen körülmények között, bármilyen erővel jelentkeztek a kényszerű sorsközösség centripetális eleme, bármilyen erőök terelik egy akolba a transzilvániai zsidókat, közös felfogás, egységes életlátás ma éppen úgy hiányzik soraikból, mint eddig, s nem véletlen, hogy a kétszázézernyi ardeali zsidó, három egymástól, szinte hermetikusan elzárkozó csoportra oszlik, hiszen nyelvek és kulturák, felfogások és érdekek, mély szakadékaival választják el őket s még mindig gyakran fordul elő, hogy a polgárosult zsidó közös felfogást és hitet vall nem-zsidó szomszédjával, ugyanakkor, amikor nemcsak felfogásban, de szavakban sem tudja megértetni magát a gettó különböző formáiba és szellemébe menekülő miszticista vagy irracionalista hit- és sorstársával.

LAPSZEMLE:

„Az antropológusok megállapították, hogy a jellegzetes amerikai feje mind hosszabbá válik. Ugy hiszik, hogy ez az adóval van összefüggésben“. (*Atlanta Constitution*.)

„Ha a Népszövetség nem lenne nem kellene kitalálni“. (*L'Époque*, Párizs.)